

ΑΘΗΝΑ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΗΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

(ΕΒΡΑΒΕΥΘΗ ΥΠΟ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ)

ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΕΝΑΤΟΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ ΜΗΝΑ Δ. ΜΥΡΤΙΔΟΥ
1955

Ε.γ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΑΙ

ΦΑΪΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

Τὴν 15ην Ἰανουαρίου 1956 βαρὺ κατηνέχθη πλήγμα κατὰ τῆς Βυζαντινολογίας διὰ τοῦ θανάτου τοῦ ὁμοτίμου καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ ἀκαδημαϊκοῦ Φαΐδωνος Κουκουλέ. Βαρεῖα νόσος, καθηλώσασα τὸν πολυσέβαστον διδάσκαλον ἔτος περίπου εἰς τὴν κλίνην, χωρὶς οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον νὰ τὸν ἀπομακρύνῃ τῶν προσφιλῶν του ἀσχολιῶν, ἀλλ' ἀπομακρύνασα πάντως τοῦτον τῆς δημοσίας ζωῆς, τὸν ὠδήγησεν τέλος εἰς τὸν τάφον.

Ἡ θέσις ἦν ὁ αἰίδιμος κατέλαβεν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἐπιστήμῃ περιττὸν εἶναι βέβαια νὰ ζωγραφηθῇ ἐνταῦθα, λίαν γνωστῶν ὄντων τοῦ ἔργου του καὶ τῆς ποδηγεσίας καὶ συμπαροστάσεώς του πρὸς τὴν νῦν ἐν δράσει γενεὰν τῶν παρ' ἡμῖν καλλιεργούντων τὸ αὐτὸ καὶ ἐκεῖνος γεώργιον. Ἐπιθυμῶ οὐχ ἦτιον, ὡς ἐγγύτερον ἐν τινι μέτρῳ πρὸς αὐτὸν εὑρεθεῖς, ὅσον ἀφορᾷ κυρίως εἰς τὴν κεφαλαιώδη του συγγραφὴν, νὰ διατυπώσω σχετικῶς ὀλίγας σκέψεις καλὰ μῶν βαρέως πενθοῦντι.

Ὁ Φαΐδων Κουκουλές, γεννηθεὶς τῷ 1881 ἐν Σύρῳ, ἐνεγράφη εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν τῷ 1900. Λαβὼν δὲ τῷ 1904 τὸ δίπλωμά του, διετίαν μὲν ἐδίδαξεν ἐν Μεγάλῳ Ρεύματι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διετίαν δ' ἐν Βαρβακοῦ τῆς Λακεδαιμόνος. Τῷ 1907 ἀπῆλθεν εἰς Γερμανίαν, ὅπου, ἐν Ἰένῃ καὶ Μονάχῳ, ἤκουσε πολλῶν μὲν καὶ μεγάλων καθηγητῶν, κυρίως ὅμως τοῦ Kumbacher. Ἐπιστρέψας δ' εἰς Ἀθήνας τῷ 1911, προσελήφθη εἰς τὸ Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης, τοῦ ὁποίου διετέλεσε συντάκτης μέχρι τοῦ 1926, μέχρι δὲ τοῦ 1931, ὅτε διωρίσθη καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, διευθυντής'.

Αὐτοὶ εἶναι οἱ βασικοὶ σταθμοὶ τῆς ἐπιστημονικῆς καταρτίσεως καὶ τῆς δράσεως τοῦ Φαΐδωνος Κουκουλέ. Ἡ ἀπὸ τοῦ 1900 μέχρι τοῦ

1. Βλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, Φαΐδων Ι. Κουκουλές (Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, ΚΓ', 1953, «Κανίσκιον Φαΐδωνι Ι. Κουκουλέ», ἡ' κέ.).

1911 δεκαετία προετοιμάζει τούτον διὰ τὴν ἀπὸ τοῦ 1911 μέχρι τοῦ 1931 εἰκοσαετίαν τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ, αὕτη δὲ διὰ τὴν ἐπομένην μέχρι τοῦ 1951 ἑτέραν εἰκοσαετίαν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀξιολογεῖται καὶ καρποφορεῖ πλέον ἢ μακρὰ καὶ συστηματικὴ του ἐργασία.

Ποία δὲ ἡ γραμμὴ, τὴν ὁποίαν μὲ θαυμαστὴν συνέπειαν ἠκολούθησεν, ἀφ' ἧς ἐπέστρεψεν ἐκ τῆς Ἑσπερίας, ὁ μαθητὴς τοῦ Krumbacher ;

Προλογίζων ὁ Φαίδων Κουκουλὲς τὸ βιβλίον του «Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ λαογραφικά», λέγει ἐν πρώτοις: «Ἀναγινώσκων τὰ ἔργα τοῦ ἐπιφανοῦς τῆς Θεσσαλονίκης ἱεράρχου Εὐσταθίου, παρετήρησα ὅτι ταῦτα παρέχουσι πλείστας καὶ σημαντικωτάτας πληροφορίας, εἰς τε τὸν βίον καὶ τὴν δημόδη γλῶσσαν τῶν χρόνων του ἀφορώσας. Ἐντεῦθεν ἤχθην εἰς τὴν σκέψιν νὰ συλλέξω, κατατάξω καὶ ὑπομνηματίσω τὰς πληροφορίας ταύτας, αἵτινες θὰ συνέβαλον εἰς γνῶσιν τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν ἡμῶν προγόνων, ἐνισχυθεῖς εἰς τὴν ἀπόφασίν μου ταύτην καὶ ἀπὸ τὴν ὁμόφωνον πρότασιν τοῦ Βυζαντινοῦ τμήματος τοῦ ἐν Ἀθήναις κατὰ τὸ 1911 συνελθόντος δεκάτου ἕκτου συνεδρίου τῶν Ἀνατολιστῶν, ὅπερ ἐξέφρασε τὴν εὐχὴν, ὅπως γίνῃ συστηματικὴ συναγωγὴ τῶν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς λαογραφίας εἰδήσεων τῶν περιεχομένων εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς καὶ συναγομένων ἐκ τῶν μνημείων τῆς τέχνης.»

Πράγματι, τὸ ΙΣ' Συνέδριον τῶν Ἀνατολιστῶν ἐξέφρασε τὴν ὡς ἄνω μεγαλοφυᾶ εὐχὴν, ἀλλὰ ὁ Φαίδων Κουκουλὲς, ἤδη τῷ 1911, εἶχεν ἔτοιμον τὴν περὶ Εὐσταθίου πραγματείαν κατὰ τὸ μεγαλύτερόν της μέρος. Πῶς; Ὁ σπουδαῖος Krumbacher ὑπῆρξεν ὁ ἐμνευστὴς τῆς ἰδέας — ὁ δευδερχῆς διδάσκαλος, ὅστις ἐν τῷ φροντιστηρίῳ του ἀπὸ μακροῦ συνίστα καὶ ὑπεδειγμάτιζε δι' ἰδίων ὁμοίων ἐργασιῶν τὸ μέγα ἐγχείρημα.

Καὶ συνεγράφησαν ἔκτοτε ἱκανὰ σχετικά, πλην ὅμως ἔργον, ἀνταποκρινόμενον μετὰ πληρότητος εἰς τὸν τεθέντα σκοπόν, ἄλλο δὲν ἐγνώρισεν ἢ οἰκεία γραμματεία. Τὰ «Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου λαογραφικά», πῖναξ συνθετικὸς τῆς ζωῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ κατὰ τὸν ΙΒ' μ.Χ. αἰῶνα, θέλουσι παραμείνει τὸ λαμπρότερον ἐπίτευγμα τῆς ἰδέας ἐκείνης τοῦ Krumbacher καὶ πιθανώτατον εἶναι νὰ μὴ ἔχουν ἀξίαν αὐτῶν συνέχειαν ἐν τῷ πρὸ ἡμῶν ἀμέσῳ μέλλοντι, ἂν καὶ ἐξεδόθησαν τεσσαράκοντα μετὰ τὴν συγγραφὴν των ὅλα ἔτη.

Τὸ χιλιοσέλιδον αὐτὸ ἔργον τοῦ Φαίδωνος Κουκουλὲ πεπωμένον

ἦτο, λόγῳ τῆς ἐκτάσεως, νὰ συναντήσῃ δυσχερείας εἰς τὴν τύποις ἐμφάνισίν του. Τὸ γεγονός δὲ τοῦτο συνετέλεσεν εἰς δύο τινά: πρῶτον εἰς τὴν ἔτι μεγαλυτέραν του συμπληρωματικὴν ἐπεξεργασίαν καὶ δευτέρον εἰς τὴν καθαρωτάτην χάραξιν τοῦ δρόμου, τὸν ὁποῖον ἠκολούθησεν ὁ συγγραφεὺς καὶ μέχρι τέλους ὤδευσε, διὰ νὰ γίνῃ ὁ δημιουργὸς τῆς γνωστῆς εἰς ὅλους ἑξατόμου «ἐγκυκλοπαιδείας» «Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός»¹.

Ὁ Φαίδων Κουκουλές, συνεχίζων τὸν ἀνωτέρω πρόλογον, λέγει ἀκόμη: «Ἄφ' οὗ συνέλεξα καὶ κατέταξα τὰς παρ' Εὐσταθίῳ λαογραφικὰς πληροφορίες, ἐσκέφθην ὅτι σκόπιμον καὶ χρήσιμον θὰ ἦτο, ἂν αὐταὶ συνεπληροῦντο διὰ τῆς χρησιμοποίησεως παρομοίων ἢ σχετικῶν, ληφθεισῶν ἐκ συγγράφων συγχρόνων τοῦ Εὐσταθίου ἢ καὶ μικρὸν προγενεστέρων ἢ μεταγενεστέρων, ὥστε νὰ δοθῇ ἐνιαία, ὅσον τὸ δυνατόν, εἰκὼν τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου, οὐ μόνον κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῶν τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος, ὅτε ἔδρασεν ὁ ἱεράρχης, ἀλλὰ καὶ καθ' ὁλόκληρον τὸν αἰῶνα τοῦτον.»

Ἐν ταῖς γραμμαῖς ταύταις δύναται τις νὰ ἴδῃ τὸ ὅλον ἔργον τοῦ ἀκαμάτου ἐρευνητοῦ. Ἡ μία πληροφορία ἔφερε τὴν ἄλλην, τὸ ἐν θέμα ἐγέννα τὸ ἄλλο καί, τοιουτοτρόπως, ἀπὸ σημείου εἰς σημεῖον, ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν καὶ ἀπὸ αἰῶνος εἰς αἰῶνα, ἔλαβε τὴν ἀπόφασιν, μὴ ἀποστὰς οὐδὲ στιγμὴν ἀπὸ τῆς ἰδέας τοῦ Krumbacher, ἀντιθέτως δὲ πολλαπλῶς ταύτην ἀναπτύξας, ν' ἀποδελτιώσῃ, κατὰ τὰ γενόμενα μετὰ τὸν Εὐστάθιον, ὅλους τοὺς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς καὶ νὰ συλλέξῃ τὸ ὑλικόν, ὅπερ θὰ ἐπέτρεπε τὴν σύνθεσιν τοῦ πίνακος τῆς ζωῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καθ' ὅλην τὴν ὑπερχιλιετῆ Βυζαντινὴν περίοδον!

Σχέδιον βεβαίως μέγα, φορτίον πολὺ βαρὺ διὰ τοὺς ὤμους ἑνὸς μόνον ἀνθρώπου! Ἄλλ' ὁ Φαίδων Κουκουλές δὲν εἶπεν ἐν ἑαυτῷ, ὅτι θὰ τὸ ἐπραγματοποιεῖ αὐτὸς μόνος. Ἔθεσεν ἐμπραγματῶς τὰς βάσεις καί, ἰδοὺ, τρεῖς χιλιάδες σελίδων ὑπὸ τὸν τίτλον «Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός» πρόκεινται δεῖγμα τῶν θεμελίων, ἐπὶ τῶν ὁποίων πρέπει νὰ στηρίζεται ἡ νεωτέρα ἡμῶν παράδοσις.

Τὰ «Θεσσαλονίκησ Εὐσταθίου λαογραφικά», κατὰ τὰ ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ ἱεράρχου περιεχόμενα στοιχεῖα, εἶναι τι πλήρες. Οἱ τίτλοι τῶν

1. Ὁ ἔκτος τόμος κυκλοφορεῖ ὁσονούπω — καὶ αὐτός, ὡς καὶ οἱ προηγούμενοι, φροντίδι τοῦ ἐν Ἀθήναις Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου — μέλλει δ' ὡς ἑβδομος ν' ἀκολουθήσῃ εὐρετήριον τοῦ ὅλου, συντασσόμενον ὑπὸ τοῦ ὑποφαινομένου.

κεφαλαίων, τοῦ ἔργου ὄντος προκαθορισμένου, περιλαμβάνουν, ὡς εἰκός, ὅ,τι ἐκεῖθεν παρέχεται. ὅπου δ' ἔλλείπει τι τοῦτο συμβαίνει διὰ τὴν ἀπουσίαν τῶν σχετικῶν πληροφοριῶν. Ἄλλ' ὁ «Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς» εἶναι τι πολὺ διάφορον. Ἐνταῦθα πολλοὶ Εὐστάθιοι, ὁλόκληρος ἡ Βυζαντινὴ γραμματολογία, θὰ παράσχωσιν ὑλικὸν δι' ἄλλο ἔργον.

Ἡ ἐν τῷ Ἱστορικῷ Λεξικῷ μακροτάτη τοῦ Φαίδωνος Κουκουλέ θητεία εἶναι ἡ χρυσοὴ πηγὴ τῆς δυνάμεώς του καὶ τὸ μυστικὸν τῆς σοφίας του. Ἐκεῖ οὗτος εἶδεν, εἰπέρ τις καὶ ἄλλος, ὅποιαν κλεῖδα ἔδιδεν ἡ νεωτέρα γλῶσσα διὰ τοὺς θησαυροὺς τῶν Βυζαντινῶν κειμένων καί, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς θητείας ἐκείνης, ἔκαμε συνείδησιν τὸ γεγονὸς τῆς διὰ τοῦ Βυζαντίου συνεχείας τῆς ἀρχαίας παραδόσεως μέχρι τῶν ἑσχάτων χρόνων.

Πόσον εἶναι λυπηρόν, ὅτι αἱ Ποντικαὶ σπουδαὶ εὐρίσκονται ἀκόμη ἐν ὑποτυπώδει καταστάσει! Ἡ γλῶσσα καὶ ὁ βίος τοῦ λαοῦ τοῦ Πόντου, δι' ἑκατὸν αἰτίας, εἶναι τὸ Βυζάντιον ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἐν ἀγορᾷ πληθούσῃ, τὸ Βυζάντιον ἐν σφυζούσῃ ζωῇ. Δυστυχῶς ὁ Φαίδων Κουκουλὲς δὲν εἶχεν εἰς τὴν διάθεσίν του τὸ μῆπω συλλεγὲν Ποντικὸν ὑλικὸν¹ καὶ ἐχρειάσθη νὰ δαπανήσῃ πολλὰς δυνάμεις διὰ πράγματα, τὰ ὅποια θὰ ἦτο καλὸν νὰ εὗρη ἔτοιμα καί, ἀπερίσπαστος, νὰ διανύσῃ μεγαλυτέρας ἀποστάσεις καὶ νὰ φθάσῃ μακρότερον.

Ὁ «Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς» περιλαμβάνει κεφάλαια κυρίως εἰς τὸν ἰδιωτικὸν τῶν μεσαιωνικῶν ἡμῶν προγόνων βίον ἀφορῶντα. Περιλαμβάνει βεβαίως ἀρκετὰ καὶ τοῦ δημοσίου βίου, ἀλλὰ βασικὰ τοῦ τελευταίου τούτου μόνον ὀλίγα. Δὲν ἀναπτύσσεται, λόγου χάριν, ἐν αὐτῷ τὸ κεφάλαιον τῶν στρατιωτικῶν τοῦ Βυζαντίου, τὸ κεφάλαιον τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν πολιτικὴν διοίκησιν καὶ τὰ ἀξιώματα, τὸ κεφάλαιον τὸ ἀφορῶν εἰς τὰ φοροτεχνικὰ καὶ καθ' ὅλου τὰ οἰκονομικά. Περὶ πάντων τούτων συνέλεξεν ὁ Φαίδων Κουκουλὲς τὸ ἐν τοῖς κειμένοις ὑπάρχον ὑλικόν, πλὴν ὅμως δὲν ἐπρόφθασε νὰ πραγματευθῆ καὶ ταῦτα, διὰ τὸ πλῆθος καὶ διὰ τὰς ἄλλας ἐργασίας ἐπὶ τῆς Νεοελληνικῆς γλώσσης καὶ τοῦ Νεοελληνικοῦ βίου, αἰτινες αὐτομάτως προέκυλτον, ἐβοήθουν εἰς τὸν μέγαν σκοπὸν καὶ ἐδημοσιεύοντο ἐν ἀδιαλείπτῳ συνεχείᾳ².

1. Ὅσα τοῦ Πτωχοπροδρόμου, φέρ' εἰπεῖν, ἠρμήνευσεν, αὐτοῦσια περιφέρονται καὶ σήμερον παρὰ τοῖς Ποντίοις.

2. Βιβλιογραφίαν τοῦ Φαίδωνος Κουκουλέ, συνταχθεῖσαν ὑπ' ἐμοῦ, βλέπε

Τοῦτο δ' ἐν κατακλείδι θὰ ἐπεθύμει τὰ μάλιστα νὰ τονίσῃ τις ἐνταῦθα, ὅτι ὁ Φαίδων Κουκουλές, μὲ τὴν διττὴν ἀκριβῶς αὐτὴν προσφορὰν παρέχει τὸν ὑπογραμμὸν διὰ πᾶσαν μέλλουσαν παρεμφερῆ προσπάθειαν. Εἶπεν ἄλλωστε λίαν ἐνωρὶς : «Μελετῶν τὴν Βυζαντινὴν καὶ Νεοελληνικὴν περιόδον δύο κυρίως γενικὰς γραμμὰς παρακολουθῶ· πρῶτον θέλω νὰ εἶδω εἰς ποίαν ἐποχὴν ἀνάγονται αἱ ἀρχαὶ τῆς Νεοελληνικῆς περιόδου καὶ πῶς αὐταὶ εἶναι ζητητέαι, καὶ δεύτερον προσπαθῶ, πάσῃ δυνάμει, νὰ γνωρίσω τὰς παλαιότερας ἐποχὰς ἀπὸ γλωσσικῆς, ἀλλὰ καὶ καθ' ὄλου φιλολογικῆς ἀπόψεως, δομώμενος οὐχὶ ἐκ κειμένων μόνον, ἀτινα πάντοτε δὲν εἶναι ἀρκοῦντα βοηθήματα, ἀλλὰ κυρίως ἀπὸ τῆς Νεοελληνικῆς γλώσσης καὶ τοῦ Νεοελληνικοῦ βίου, τοῦ ἀγράφου τούτου βιβλίου καὶ τοῦ θαυμασίου τούτου βοηθήματος »

Ἰδοὺ ὁ ἐργάτης τοῦ ὠραίου καὶ ἀναγκαιοτάτου ἔργου, ὁ μέλλον ἔσαι δι' αὐτοῦ νὰ καθοδηγῇ τοὺς ἀγαπῶντας τὴν παράδοσιν !

Ι. Τ. ΠΑΜΠΟΥΚΗΣ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΒΛΑΧΟΣ

Ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν θρηνεῖ τὴν ἀπώλειαν ἑνὸς ἀκόμη ἐπιλέκτου μέλους αὐτῆς, τοῦ τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Ἱστορίας Νικολάου Βλάχου. Γεννηθεὶς τὸ 1893 εἰς τὴν Θήραν ἐκ γονέων πτωχῶν ἔτυχε τῆς προστασίας τοῦ Μητροπολίτου Ἀκαρνανίας Παρθενίου Ἀκύλα, τοῦ ὁποίου ἦτο συγγενής. Ἐσπούδασεν εἰδικῶς τὴν Ἱστορίαν ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἐπανελθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα διηύθυνεν ἀπὸ τοῦ 1928 τὸ Διδασκαλεῖον Μέσης Ἐκπαιδεύσεως. Τὸ 1937 διωρίσθη καθηγητῆς τῆς Ἱστορίας τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος εἰς τὸ Ἐθνικὸν Πανεπιστήμιον καὶ μὲ τὸν πρᾶον καὶ μελιχίον χαρακτῆρα του κατέκτησε τὴν ἀγάπην τῶν μαθητῶν καὶ τῶν συναδέλφων του. Ἐδίδασκεν ἐπὶ σειρὰν ἔτων καὶ εἰς τὴν Πάντειον Ἀνωτάτην Σχολὴν πολιτικῶν ἐπιστημῶν.

Μὲ τὸν θάνατον τοῦ Νικολάου Βλάχου ἡ ἐθνικὴ μας ἱστορία χάνει ἓνα ἐκ τῶν ἱκανωτέρων ἐρευνητῶν τῆς. Τὴν θεωρητικὴν του κατάρ-

εἰς τὸ ὡς ἄνω Κανίσκιον, σελ. κ' - λγ'. Πλήθος μελέται καὶ ἀνακοινώσεις του, ἀφορῶσαι εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ φαινόμενα αὐτῆς, ἐδημοσιεύθησαν διὰ τῆς «Ἀθηνᾶς».

1. Βλέπε τὸ φυλλάδιον Τίτλοι καὶ ἔργα Φαίδωνος Ι. Κουκουλέ, ἐν Ἀθήναις 1918, σ. 19.